

JUHA MANNINEN

Valoa valtion yössä

Modernin valtion oppi Suomessa 1830–1831

Suomea Venäjän yhteyden alussa luotsanneen arkkipiispa Tengströmin veljenpojan, professori ja virkamieskasvattaja J. J. Tengströmin valtiollinen ajattelu on jäänyt varsin arvoitukselliseksi. Se on tunnettu hegeliläiseksi, mutta painetut ilmaiset sen tarkemmasta laadusta ovat olleet niukat. Heti 1830-luvun alusta alkaen sen merkitys Turusta Helsinkiin siirretyssä yliopistossa opintojaan suorittaneelle ja kansalliselle suuntautumiselle uudenlaisen pohjan luoneelle sukupolvelle on kuitenkin ollut olennaisen tärkeä. Aatehistorioitsija Juha Manninen perustelee tätä väitettään aikaisemmin vaille huomiota jääneiden luentojen avulla.

■ Meidät on totutettu näkemään 1800-luku kansakunnan rakentamisen aikana. Näkemys ei ole väärä, mutta se on yksipuolinen, sillä jo keisarillista Aleksanterin nimeä kantavan yliopiston toiminnan alkaessa Helsingissä opetuksessa suunnattiin huomio valtioon. Ja J. V. Snellman julkaisi Tukholmassa 1842 kirjan *Läran om staten*, ei kirjaa *Läran om nationen*, vaikka kirjoittikin myös kansakunnasta. Ajatus suomalaisesta kansakunnasta oli vanha, jo 1700-luvulla sisältäpäin useammallakin tavalla tiedostet-

tu, mutta pohdinta valtiosta kansakunnan yhteydessä erotukseksi Ruotsin ja Venäjän moniaineeksista koostevaltioista oli uutta.¹

Erinäiset historioitsijat ovat itsepintaisesti uskotelleet, että Turun romantiikka jatkui jonkinlaisena ”Helsingin romantiikkana” tai ”kansallisromantiikkana”, ellei peräti ”fenofiliana”, kunnes Snellman muutti kaiken. Kokoavat aatteet 1830-luvulla käynnistyneessä kansallisessa aktiivisuudessa olivat kuitenkin toiset ja niihin kuului alun alkaen uudenlainen valtion käsittäminen, voisi myös sanoa: valtion rakentaminen. Kun kaikki painotuotteet olivat vuoden 1829 asetuksen mukaisesti ennakkosensuurin alaisia, keisarina Nikolai I ja Suomen kenraalikuvernöörinä Arseni Zakrevski, on turha odottaa, että asia olisi ilmaistu suorasanaisesti missään julkaisussa. Maan ainoa filosofian professori, vasta Helsingissä virkaansa asetettu Johan Jakob Tengström (1787–1858) luennoi kuitenkin syksyllä 1830 ja seuraavana keväänä valtiotieteestä. Sittemmin aihe tuli kuulumaan hänen opetuksensa vakio-ohjelmaan, vaikka hän ei julkaissut aiheesta mitään.

Kyseisenä lukuvuonna Tengströmin opetusta seurasivat monet, joukossa sellaiset nuorukaiset kuin Snellman, Fredrik Cygnaeus, Frans Ludvig Schauman ja erityisesti mainittava, luentojen alkaessa vasta yhdeksäntoistavuotias Johan Philip Palmén, joka teki kaikesta kuulemastaan huolelliset muistiinpanot. Jostakin syystä kukaan ei ole kirjoittanut aiheesta mitään, vaikka tuloksena syntynyt 112-sivuinen *Anteckningar i statsvetenskap under J. J. Tengströms föreläsningar* on maannut julkisesti saatavilla Palménin kokoelmassa Helsingin yliopiston

kirjastossa satakunta vuotta.² Tengström oli maineikkaan Lauantaseuran seniorijäsen. Aivan varmasti hänen käsityksensä ovat vaikuttaneet tässä toveripiirissä, johon kuuluivat suunnilleen kaikki vuosisadan tulevat kynän sankarit, joukossa kymmenkunta tulevaa yliopiston professoria ja tietysti Tengströmille läheinen J. L. Runeberg, ja josta ei ole säilynyt juuri mitään dokumentteja, arvailuja sitäkin enemmän.³

Mielestäni tämän piirin valtiolliset asenteet on kaikkein täsmällisimmin muotoillut niiden dramaattista taustaa vasten Matti Klinge esitelmässään Runebergista ja yliopistosta.⁴ Voisi sanoa näin: Runeberg oli poliittisesti lojaali, mutta hän ei ollut serviili. Sellaista asennetta Tengström oli opettanut ja opetti koko piirilleen. Se sai Suomen historiassa valtavan merkityksen. Miten sellainen asenne sitten ylipäänsä oli mahdollinen? Väitän, että Tengströmin luennot tarjoavat olennaisen osan vastausta tähän kysymykseen.

Esipuheessaan Tübingenissä vuonna 1841 julkaisemaansa teokseen *Idee der Persönlichkeit* Snellman muisti kiittää opettajaansa, osittain kyllä mutkia suoristaen ja varmaan uraansa edistääkseenkin. Kerrotaan, että maininta virkisti kummasti Tengströmiä.⁵ Snellman ilmoitti, että Ruotsissa edelleen kukoistavan romanttisen suuntauksen asemesta Suomessa oli päässyt valalle hegeliläinen filosofia:

”Tästä edistysaskeleesta maa saa kiittää ennen kaikkea nykyistä filosofian professoria Johan Jakob Tengströmiä. Hänen ponnistustensa ansiosta on päästy jo niin pitkälle, että kaikki tulevat virkamiehet opiskelevat yksinomaan Hegelin oikeusfilosofiaa valmistautuessaan tavanomaiseen luonnonoikeuden, moraalien ja valtio-oikeuden tutkintoon ja kaikki filosofian tohtorit [=maisterit] perehtyvät yksityiskohdaisesti vähintään yhteen hänen järjestelmänsä osaan.”⁶

Snellman vielä kertoi sen tosiseikan, että Tengström luennoi vuosittain Hegelin oikeusfilosofian, logiikan ja psykologian pohjalta. Palménin muistiinpanot tekevät mah-

dolliseksi selvittää, millaista tuo opetus oli lukuvuonna 1830–31. Millaisiksi Tengström koulutti tulevia virkamiehiä ja mitä hän edellytti heiltä valtiota, eettistä suuntautumista ja oikeudellista ajattelua koskevissa asioissa? Millaisena ajankohtana ja missä oloissa hän teki tämän? Mitä tuosta kaikesta seurasi, jos mitään?

Virkamiesvaltio ja sen portinvartija

Ajankohtaa varjostaa myöhempi puhe ”autonomian ajasta”, mikä ilmaus ei tee oikeutusta Suomen silloisen valtio-olemuksen kaapapohjaisuudelle ja epävarmuudelle osana itsevaltaisesta hallittua keisarikuntaa.

Suomella oli kyllä oma talous ja keskuhallinto, kotimainen hallitus eli senaatti, mutta ei minkäänlaista valtiopäiväelämää, koska säätyjä ei kutsuttu koolle sen jälkeen kun Porvoossa oli vannottu uskollisuutta keisarille.⁷ Aihetta perusteellisimmin tutkinut Osmo Jussila on huomauttanut Suomen valtiollisuuden ensin mainittuun puoleen liittyen:

1. Kiitän professoreita Osmo Jussilaa, Pertti Karkamaa ja Matti Klingeä sekä Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian tutkijaseminaarilaisiani esityksen aikaisempaa versiota koskeneista arvokkaista kommentteista. Olen käsitellyt lähdekriittisiä ja käsikirjoitusten ajoittamiseen liittyviä ongelmia ja muitakin yksityiskohtia laajemmin laitokseltani saatavassa pienpainatteessa Miten oppi modernista valtiosta syntyi Suomessa (Sophopolis 2003).

2. Signum Gö.IV.3-9. Asiaan on voinut vaikuttaa sekin, että teksti on dateeraamaton. Olen ajoittanut sen edellisessä viitteessä mainitussa julkaisussani.

3. *I. Havu* (1945) Lauantaseura ja sen miehet (Otava 1945) on kooste kaikesta mahdollisesta seuraan liittyvästä, mutta se jää kovin ulkokohtaiseksi, kun tietoja käydyistä keskusteluista ei ole säilynyt. Tengströmin luennot ja myös hänen julkaisunsa antavat kuvan siitä, mihin hän saattoi suunnata nuorempien osallistujien mielenkiintoa.

4. *Matti Klinge* (1991) Runeberg och Universitetet, Historiska och litteraturhistoriska studier 66, SSFL 568, 7–21, tiivistää asian saman tekijän laajoja esityksiä keskittyneemmin.

5. F. Cygnaeus – J. V. Snellman 18.4.1842. *J. V. Snellman* (2001) Kootut teokset 3, Opetusministeriö, s. 438. Cygnaeus tosin katsoi, että ”autuaasti edesmennyt veijari Avellan” olisi melkeinpä saattanut kiistää Tengströmin esikiso-oikeuden. Saanen palata aiheeseen myöhemmin.

6. *Snellman*, Kootut teokset 3, 60.

7. Ajanmukaisena yleiskatsauksena ks. *Jaakko Numminen* ym. (toim.) (1996) Suomen keskushallinnon historia 1809–1996, Hallintohistoriakomitea.

”Vaikka Suomessa on sittemmin toden teolla etsitty vuosien 1808–1809 lähteistä Suomea tarkoittavaa ’valtio’ nimitystä, ei sitä ole löytynyt muualta kuin tuosta hallituskonseljien ohjesäännön johdannosta. Selitys on kuitenkin tälle asiantilalle hyvin yksinkertainen: ’stat’ löytyi juuri sieltä, missä sen pitikin olla, hallitsijan ’staatien’ puolelta, ei säätyjen puolelta Porvoosta...”⁸

Suomi oli tässä suppeassa merkityksessä talousvaltio, koska sillä oli Venäjältä erillinen ”staatit” ja sitä hoitava elin, jonka taas oli tehnyt tarpeelliseksi se, että maalle oli vahvistettu Ruotsin ajan vanhat lait ja privilegit. Tähän myös rajoittui Jussilan mukaan Suomen johtomiesten käsitys Suomen valtiosta. Se nähtiin välineeksi, jolla ylläpidettiin laillisuutta, oikeuksia ja turvallisuutta tilanteessa, jossa Suomi oli liitetty ”despootisen hallitsijan hallitsemaan valtakuntaan”.⁹

Yliopiston tehtävistä kansleri Gustaf Mauritz Armfelt oli todennut keskellä tämän erikoisen yksikön luonutta murrosvaihetta maan henkiselle johtajalle, piispa Jakob Tengströmille: ”Ensi aluksi Suomi ei muuta tarvitse kuin taitavia ja rehellisiä virkamiehiä.”¹⁰

Virat muodostivatkin Suomen valtiollisuuden ytimen ja sen pysyvyyden takeen, jota täsmällinen virkamiestapojen noudattaminen ylläpiti. Matti Peltonen on kiinnittänyt huomiota siihen suureen rakenteelliseen murrokseen, jota ruotsalaisen sotalaatoksen lakkauttaminen Suomesta merkitsi. Upseerinviroista aikaisemmin elantonsa saaneen eliitin jäädessä äkkiä työttömäksi sillä tai eläke-etuuksien vuoksi oikeammin sen jälkeläisillä oli edessään elämänmuutos: ”Korskeiden upseerien sijasta aatelismiehistä piti tulla kultivoituneita siviilivirkamiehiä, hevosemiehen muuttua kynämieheksi...”¹¹ Aatelistolle oli tarjolla koulutusmahdollisuuksia Pietarissa, mutta etenkin vähäisemmästä taustasta ponnistavat saivat tyytyä Helsinkiin, joka tosin melkein oli pääkaupunki. Peltonen toteaa senaatin aseman jatkuvan korostumisen ja valtion virkamiesten määrällisen vahvistumisen: kun vuosisadan alussa Suomessa oli noin 500 siviilihallinnon virkaa, niin 1860-luvun lo-

pulle tultaessa määrä oli jo kolminkertaistunut.¹²

Jo pitkään on katsottu, ettei Suomessa ollut olemassa varsinaista valtioteoriaa ennen hegeliläisyyttä. Näin on tehty Sven Lindmanista Osmo Jussilaan.¹³ Vähemmän on pystytty sanomaan siitä, mitä tuollainen uusi teoria tarkemmin oli ja miten se muodostui. Merkillinen Snellmanin teokseen *Läran om staten* liittyvä yksityiskohta on se, että mitään siihen liittyneitä valmistelupapereita tai ylipäänsä Hegelin oikeusfilosofian opetteluprosessista kertovia muistiinpanoja ei ole säilynyt, vaikka muutoin tällaisia muistoja on tallessa runsaasti. Mahdollinen selitys tälle on se, että aihe oli tuttu jo Tengströmin luennoilta. Joka tapauksessa Tengströmin luennot antavat täsmällisen vastauksen kysymykseen uudenlaisen valtioteorian synnystä Suomessa, teorian, jolle valtio ei ollut pelkästään jokin laitos kansakunnan tarpeisiin, vaan itsessään sekä kansalaisten että varsinkin virkamiesten toiminnan mitä korkein päämäärä.

Hegelillä valtio historiallisesti luotuna tietoisena henkisenä muodosteena kohosi verrattomasti pelkän ”kansan” tai ”kansakunnan” yläpuolelle. Maailmanhistoriaan oli hänen mukaansa asiaa vain niillä kansoilla, jotka muodostivat valtion.

Filosofi Tengström oli arkkipiispa Tengströmin veljenpoika ja Suomen historian

8. *Osmo Jussila* (1987) Maakunnasta valtioksi. Suomen valtion synty, WSOY, 50–51.

9. Jussila (1987) 60.

10. G. M. Armfelt – J. Tengström 22.3.1812. Lain. *Jubani Mylly* (2002) Kansallinen projekti. Historiankirjoitus ja politiikka autonomisessa Suomessa, Kirja-Aurora, 69.

11. *Matti Peltonen* (1990) ’Aatelisto ja eliitin muodonmuutos’, teoksessa Pertti Haapala (toim.) Talous, valta ja valtio. Tutkimuksia 1800-luvun Suomesta, Vastapaino, 91.

12. Peltonen (1990) 99.

13. *Jussila* (1987) 81 sekä saman tekijän väitöskirja Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863, Historiallisia tutkimuksia LXXVII, SHS, 171; *Sven Lindman* (1948) Johan Jacob Nordström. Hans samhällssyn och politiska personlighet I, Acta Acad. Aboensis, humaniora 16, 84–85, 93. Kumpainkin mainittu kirjoittaja katsoi kuitenkin hegeliläisen valtioteorian kertomuksen alkaneen Suomessa vasta Snellmanin julkaistua valtio-oppinsa ja Nordströmin nojaututtua siihen 1840-luvun puolella luennoissaan.

tutkijana tämän läheinen työtoveri, täysin selvillä setänsä pyrkimyksistä.¹⁴ Näyttääkin siltä, että arkkipiispa keisarin avustajien luottomiehenä vaikutti siihen, että Pietarista tuli hänen lähikumppanilleen nimitys filosofian professoriksi, johon virkaan yliopisto oli asettanut hänet vasta kolmannelle ehdokassijalle ja jota varten kukaan ei ollut äänestänyt häntä ensimmäiseksi.¹⁵ Turun *Aura*-kalenterissa Tengström oli julkaissut 1817–18 merkittävän kirjoituksen Suomen kirjallisuuden ja kulttuurin kehittymistä ehkäisevistä tekijöistä, luonnehtinut valtiota ”organismiksi” sekä kaavaillut hyödyn palvonnasta poikkeavan sivistyksen luonnetta ja sivistyneistön tehtäviä.¹⁶

Tengström oli alkujaan tavoitellut Kreikan kirjallisuuden virkaa ja avartanut olojen rauhoituttua katsomuksiaan Pariisiin, Pompeijiin ja saksalasiin maihin Ruotsin kautta suuntautuneella kolmelle vuodelle ulottuneella Euroopan matkallaan. Hän kiinnitti eräissä kotimaankirjeessään huomiota siihen, että Hegel oli siirtymässä Heidelbergista Berliiniin.¹⁷ Ruotsin romantikkojen keskuudessa filosofi F. W. J. Schelling oli suurinta huutoa ja Tengströmin matkakumppani, serkku, piispanpoika Johan Magnus af Tengström onnistuikin tapamaan Münchenissä sekä Schellingin että tämän aatetoverin, Pyhän Allianssin ideologin Franz Xaver von Baaderin.¹⁸ Berliinissä oleskellessaan J. J. Tengström tuskin saattoi välttyä kuulemasta tapaamiltaan oppineilta huhuja kaupunkiin pian odotetusta Hegelistä, jonka järjestelmän ensyklopedinen kokonaisuus oli juuri ilmestynyt ja johon kiinnitettiin toiveita uudistettaessa monenkirjavista aineksista koostuvaa ja yhteisen hengen avulla hallittavaksi suunniteltua Preussia.

Sitten 1820-luvulla Tengström oli toiminut Turun Akatemian kirjaston palveluksessa hoitaen samalla oppihistorian dosentuuria ja jonkin aikaa sijaisena alan professuuriakin. Tähän vaiheeseen liittyi läheinen yhteistyö arkkipiispan kanssa, porthanilaista perintöä edustavalta sedältä saatu ohjaus, joka oli omiaan johdattamaan eroon Turun haaveilijoista, joiden tähti oli laskussa sekä uusinta uutta edustavien Hegelin oppien

rantautuessa kaupunkiin että viranomaisten vastustustoimien vuoksi. Tuolloin hän laati historiallisiin lähdetutkimuksiin perustuvat kirjansa kumpaisenkin suuren piispa Gezeliusen elämästä ja ajasta ja samoin akatemian arkistoa ja kirjastoa hyödyntäen teoksen kaksisataa vuotta täyttävästä Suomen yliopistosta.¹⁹ Julkaisujensa puolesta hän olisi sopinut parhaiten uudeksi oppihistorian professoriksi, mutta hänestä tehtiin filosofi. Sellaisena hän oli Brahen ajasta nykypäivään ulottuvien historiallisten tutkimustensa vuoksi poikkeuksellisen hyvin perillä kotimaansa sivistys-, tiede- ja kouluolojen kehityksestä. Samoin hän oli muodostanut käsityksen niihin liittyvistä tarpeista.

Tämä mies siis tuli Helsingissä kertomaan aikaisemmista käsityksistä poiketen sekä niitä arvostellen tiedonjanoisille nuorukaisille valtion olemuksesta sellaisena kuin se on ”aatteensa mukaisesti”, Hegelin sanontaa toistaen ”sinänsä ja itselleen”. Täytyihän tulevia virkamiehiä valistaa tällaisessa kysymyksessä. Tengström piti huolen siitä,

14. *Olof Mustelin* (1957) Studier i finländsk historieforskning 1809–1865, Svenska Litteratursällskapet i Finland 361, monin paikoin.

15. Vrt. *Veli-Matti Autio* (1981) Yliopiston virkanimitykset. Hallinto- ja oppihistoriallinen tutkimus Turun akatemian ja Keisarillisen Aleksanterin-yliopiston opettajien nimityksistä Venäjän vallan alkupuolella 1809–1852, Historiallisia tutkimuksia 115, SHS, 166–167.

16. *Juha Manninen*, ”...se voitti itselleen vain sivistyksen voitot” – Suomen hegeliläisyyden värejä, teoksessa Juha Manninen ja Ilkka Patoluoto (toim.) ’Hyöty, sivistys, kansakunta. Suomalaista aatehistoriaa’, Pohjoinen 1986, 111–126. Nyt julkaistava kirjoitus täydentää olennaisesti varhaisempaa esitystä, jota tehtäessä Tengströmin valtiotieteen luentojen olemassaolo sen enempää kuin sisältökään ei ollut tiedossa.

17. J. J. Tengström – C. G. Westzyntius 2.6.1818. Åbo Akademis bibliotek, af Schultenska samlingen.

18. Svenska Litteratursällskapet i Finlandin arkistossa on säilynyt *J. M. af Tengströmin* massiivinen matkapäiväkirja, Jannes resejournal. Sitä ei ole tutkittu. Baader-Schellingin osalta ks. kuitenkin viitteessä 1 mainittu esitys.

19. Erityisen tärkeä on myöhemmälle tutkimukselle ollut *J. J. Tengström*, Gezelii den yngres Minne (G. O. Wasenius 1833), sillä se perustui osittain Turun palossa tuhoutuneisiin lähteisiin. Myöskään hänen teostaan Chronologiska Förteckningar och Anteckningar öfver finska universitetets forna procancellorer samt öfver faculteternas medlemmar och adjunker, från universitetets stiftelse inemot dess andra sekularär (G. O. Wasenius 1836) eivät laajat myöhemmät esitykset ole tehneet varhaisen oppihistoriamme harrastajalle mitenkään tarpeettomaksi.

että mitään vähäisen valtion virkamiehille sopimatonta subjektiivisen uhmamielistä haavemaailmaa ei päässyt syntymään. Hän painotti: ”Jokainen yksilö myötävaikuttaa Valtion kehitykseen siinä määrin kuin hän pyrkii käsittämään, mitä Valtio on, ja sillä tavoin edistää sen kehittymistä.”²⁰

Luotettava lähde

Tengströmin aloittaessa luentonsa Helsingissä syyskuussa 1830 G. W. F. Hegelin vuoden mittainen kausi Berliinin yliopiston rehtorina oli päättymässä. Eräs suomalainen, lääketieteilijä Immanuel Ilmoni oli vierailut edellisenä vuonna Hegelin luona ja ker-tonut Turussa pidetyn luentoja hänen järjestelmänsä mukaan, mistä filosofi oli ollut hämmästynyt.²¹ Pian Hegelin teoksen *Grundlinien der Philosophie des Rechts* ilmestymisen jälkeen vuonna 1821 turkulainen kirjakauppa olikin tiedottanut uudesta saksalaisesta kirjallisuudesta kiinnostuneesta kirjallisuuslehdessä *Mnemosynessä* teosta olevan sen myynnissä. Teos ei joutunut Suomessa tiettävästi missään vaiheessa sensuurin kouriin, olihan se vaikea teoreettinen esitys.²² Sitä paitsi sen julkaisumaa

20. *J. Ph. Palmén*, Anteckningar i statsvetenskap under J. J. Tengströms föreläsningar, 4, Helsingin yliopiston kirjasto, J. Ph. Palménin kokoelma. Seuraavassa viittaukset näihin muistiinpanoihin esitetään sulkeissa itse tekstissä.

21. *G. Heinrichius*, Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker (SSLF CIX 1912), 97.

22. ”...käytännössä sensuuri kohdistui lähinnä vain avoimesti vallankumoukselliseen, anarkistiseen, antimonarkistiseen ja Venäjän vastaiseen kirjallisuuteen, mutta ei esim. hegeliläiseen valtioteoriaan eikä edustuksellista valtiomuotoa käsitteleviin teoksiin.” *Jussila* (Suomen perustuslait) 166. – Hallussani olevaan Suomen ensimmäiselle naismaisterille Emma Irene Aströmille kuuluneeseen laitokseen Hegelin vuonna 1832 ilmestymisensä aloittaneesta koottujen teosten sarjasta sisältyy painettu luettelo teosta koskeneista ennakkotilauksista. Koko sarjan tilausten määräksi ilmoitettiin 700 ja sen lisäksi yksittäisiä osia oli tilattu 64. Enimmäkseen menivät Berliiniin. Siellä oli koko sarjasta tehty 263 tilausta ja erillisosista 11. Suurin yksittäinen tilaaja oli opetusministeriö (40 sarjaa). Muut tilaukset jakautuivat varsin tasaisesti pienehköinä erinä lukuisiin saksaa puhuviin kaupunkeihin, joiden ulkopuolelta sarjan tilauksia oli tehty vain Pariisista (26, joista 5 kuninkaalle), Helsingistä (15), Kööpenhaminasta (10), Tartosta (9), Haagista (7), Pietarista (6), Riistä (3) ja Strasbourgistista, Rotterdamista ja Utrechtista kustakin yksi. Esimerkiksi Englanti, Ruotsi ja Italia eivät olleet joukossa lainkaan. Suurimman määrän heti Berliiniin

Preussi nähtiin Pyhän Allianssin etuvartioksi eikä herättänyt epäilyjä. Tiedossa ei voinut olla, että Hegelin poliittinen asema ei ollut millään tavoin kiistaton. Hegelistä oli Suomessa luennoitu jo ennen Tengströmiä, mutta ei hänen valtioteoriastaan.

Hegel oli virkamiehen poika Württembergistä eikä hänen katsomustensa muotoutumisen yhteydessä pidä korostaa liikaa hänen elämänsä viimeistä Preussiin sijoitettavaa vaihetta.²³ Kirjaa tehdessään Hegel oli joutunut pitämään silmällä sensuurin vaatimuksia. Hegelin odotukset olivat kohdistuneet ennen muuta uudistuskauden Preussiin, joka viimeistään kuninkaalle suoraan vastuullisena uudistuksia ajaneen ruhtinas Karl August Hardenbergin kuoltua 1822 korvautui monien Napoleonin aikaa edeltäneiden piirteiden restauraatiolla, vaikka opetusasioista vielä vastasikin eräs Hegelin ja hänen oppilaidensa suosija, vapaa-

opetusministeriön ja sikkäläisen Nicolaische Buchhandlungin (20) jälkeen tilasi G. O. Waseniuksen kirjakauppa Helsingissä, nuo mainitut 15 sarjaa.

23. Erityisen ansiokkaana esityksenä Hegelistä ajasaan on mainittava *Terry Pinkard*, Hegel (2000) A Biography, Cambridge University Press, ja johdatuksena ajankohtaiseen tutkimukseen *F. C. Beiser* (toim.) (1993) The Cambridge Companion to Hegel, Cambridge University Press. Markus Wahlberg on esittänyt Hegelin oikeusfilosofian suomennoksensa yhteydessä kattavan luettelon varhaisemmasta kirjallisuudesta, josta tässä nostettakoon kuitenkin esiin *Sblomo Avineri* (1972) Hegel's Theory of the Modern State, Cambridge University Press, *Z. A. Pelczynski* (toim.) (1971) Hegel's Political Philosophy. Problems and Perspectives, Cambridge University Press; *Manfred Riedel*, Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie, I–II (Suhrkamp 1975); *Manfred Riedel* (1982) Zwischen Tradition und Revolution. Studien zu Hegels Rechtsphilosophie, Klett ja *Domenico Losurdo* (1989) Hegel und das deutsche Erbe. Philosophie und nationale Frage zwischen Revolution und Reaktion, Pahl-Rugenstein. Uusimpia tulintoja edustavat *Bernard Bourgeois* Etudes hégéliennes, Presses universitaires de France; *Ardis B. Collins* (1995) Hegel on the Modern World, State University of New York; *Fred R. Dallmayr* (1993) G. W. F. Hegel. Modernity and Politics, Sage; *H. S. Harris* (1997) Hegel's Ladder, I: Pilgrimage of Reason, II: The Odyssey of Spirit, Hackett; *Domenico Losurdo* (1992) Hegel et les libéraux, Presses universitaires de France; *Frederick Neuhouser* (2000) Foundations of Hegel's Social Theory. Actualizing Freedom, Harvard University Press; *John O'Neill* (toim.) (1996) Hegel's Dialectic of Desire and Recognition, State University of New York Press; *Alan Patten* (1999) Hegel's Idea of Freedom, Oxford University Press; *Jean-Claude Pinson* (1989) Hegel, le droit et le libéralisme, Presses uni-

herra Karl Altenstein.²⁴ Restaurationiin sitoutuneen maa-aatelin, junkkereiden Preussi jäi urbaanille Hegelille pysyvästi vieraaksi.

Hegel ei siis ollut restauraation miehiä. Oikeusfilosofiassaan hän oli arvostellut ankarasti tämän joukon ytimeen kuuluvan ultrakonservatiivin Karl Ludwig von Hallerin teosta *Restauration der Staatswissenschaften*, josta koko restauraation aika sai nimensä. Jo Heidelbergissä hän oli arvostellut Württembergin säätyjä siitä, että ne eivät olleet oppineet mitään maailmanhistorian rikkaimpiin kuuluvista 25:stä viimeisestä vuodesta, joille ”meidän maailmamme ja meidän aattemme” kuuluvat.²⁵ Vallankumouksen alkua Hegel piti järkipärisen perustuslain taisteluna olemassaolevan lain ja etuoikeuden massaa vastaan. Abstraktit periaatteet osoittautuivat kuitenkin kaiken tuhoaviksi. Teos oikeusfilosofiasta oli yritys sovittaa keskenään yhteen ranskalaisten vallankumouksesta alkaneet prosessit ja valtioiden pysyvyydelle välttämättömiksi katsottavat traditiot.

Hegel luennoi 1830–31 historian filosofiasta. Eurooppa näytti tuolloin joutuneen uudelleen kumousten ja kapinoiden käymistilaan: Ranskassa kuningas ajettiin maanpakoon, Belgia itsenäistyi, Puolassa pantiin maan hallitsijana viralta Venäjän keisari, saksalaisissakin kaupungeissa liikehdiittiin. Se oli vakaata uudistusten aikaa odottaneelle Hegelille hämmäntävä kokemus. Ranskalaisten heinäkuun 1830 kevyesti toteutettu vallankumous toisti hänen mielestään aikaisemman vallankumouksen erehdyksen. Miten pelkät yksilöiden koosteet voisivat kohota konkreettisesti käsitetyn ”yleisen” kannalle ja välttää hajaantumisen kamppaileviksi ryhmäkunniksi? Poikkeuksellisesti Hegel palasi silti luennoissaan kertaamaan tunteuksiaan Ranskan vuoden 1789 vallankumouksesta: ”Se oli siten ihana aurinnonousu. Kaikki ajattelevat olennot ovat juhlineet tätä aikakautta.”²⁶

Hegel uskoi historian vaikeuksien kautta käyväksi hengen järjelliseksi työksi ja jatkuvaksi edistykseksi vapauden tietoisuudessa, sen toteutumiseksi kehittyvässä valtiollisissa instituutioissa. Kun hänen nuoret

oppilaansa ajattelivat samoilla käsitteillä heinäkuun vallankumouksesta, heille oli pettymys havaita, että Hegelillä oli suuria epäilyjä ajan tapahtumista. Seurattuaan vielä englantilaisista lehdistä sikäläistä parlamenttiuudistusta koskevaa keskustelua Hegel vihdoinkin julkaisi keväällä 1831 pamfletissaan ”Über die englische Reformbill” ajankohtaiset mietteensä valtiollisten uudistusten oikeimpana ja tarpeellisimpana pitämästään suunnasta.²⁷

Hegel ei hyväksynyt huomion suuntautumisen kohteiksi tulleita atomistisesti yksilöistä tai vaihtoehtoisesti omaisuuden pohjalta määräytyviä kansanedustuksen tapoja, vaan katsoi, että edustetuiksi tulisi tulla ”kansakunnan erilaisten suurten intressien”, kuten Englannissa kaikesta korruptiosta huolimatta oli ollut varsinkin sen kokoneimpien poliitikkojen ansiosta samoin kuin ”tavallaan myös Euroopan kaikkien monarkioiden vanhoissa valtakunnan- ja maasäädöyksissä, ja miten sellainen edelleen esimerkiksi Ruotsin perustuslaissa muodostaa perustan edustukselle valtiopäivillä”.²⁸ Säädetyt edustivat Hegelin mielestä parhaiten valtion kulloisenkin tilan erilaisia suuria intressejä, ”kuten mainitussa Ruotsin esimerkissä

versitaires de France; *Robert Pippin* (1997) *Idealism as Modernism. Hegelian Variations*, Cambridge University Press; *Charles Taylor* (1997) *Was ist Liberalismus? Hegelpreis 1997*, Suhrkamp; *Merold Westphal* (1992) *Hegel, Freedom, and Modernity*, State University of New York; *R. R. Williams* (1997) *Hegel's Ethics of Recognition*, University of California Press. Viittaan seuraavassa vain Hegelin omiin teksteihin, vaikka viime vuosikymmeninä uudistunut Hegel-tutkimus onkin lukutapani taustana.

24. Informatiivisin teos Hegelin oppien omaksumisesta hänen aikalaisensa keskuudessa on *John Edward Toews* (1980) *Hegelianism. The Path Toward Dialectical Humanism, 1805–1841*, Cambridge University Press 1980.

25. *G. W. F. Hegel Werke in zwanzig Bänden, 4: Nürnberg und Heidelberger Schriften 1808–1817*, toim. Eva Moldenhauer ja Karl Markus Michel (Suhrkamp 1970), 507. Viimeinen sana on alkutekstissä kirjaimellisesti *Vorstellungen*, siis ”mielikuvamme”, mutta esimerkiksi englanniksi se kääntyy *ideas*. Käännöksellä ei ole tavoiteltu Hegelin painokasta *Idee*-käsitettä.

26. *Hegel*, Werke 12, 529.

27. Lähemmin ks. *Christoph Jamme* ja *Elisabeth Weiser-Lobmann* (toim.) (1995) *Politik und Geschichte. Zu den Intentionen von G. W. F. Hegels Reformbill-Schrift*, Bouvier.

28. *Hegel*, Werke 11, 106.

*Johan Jakob Tengström. J. E. Lindblin maalaama
muotokuva (1830). Yksityiskokoelma. Kuva: Museo-
virasto.*

aateliston, papiston, porvariston ja talonpoikaiston säädyt” tekivät.²⁹

Ruotsin valtiopäivät edustivat siten Hegelin silmissä vapauden ja tradition järkevää yhdistämistä vastakohtana ranskalaisten ja englantilaisten tavoitteille. Preussilla ei ollut Ruotsin kaltaista lailla säädettyä kansanedustusta, joten Hegel joutui kiittelemään vähäisempiä paikallisedustuksen muotoja ”vapauden toteutumisenä”, jottei olisi joutunut suoraan konfliktiin hallitsijanhuoneen kanssa. Näkemyksillään Hegel täydensi oikeusfilosofiansa aikaisempia kantoja, mutta samalla pysyi sen paaluttamalla peruslinjalla.

Kritiikilleen Englannin parlamenttiuudistuksesta Hegel sai virallista tukea, osan siitä julkaisi *Allgemeine preussische Staatszeitung*, mutta kun hän osallistui kruununprinssin lounaalle, häntä odotti yllätys. Luennoiminen oikeusfilosofiasta oli hänelle jo taakse jäänyttä. Vuodesta 1825 alkaen hän oli antanut sen tehtävän oikeustieteilijäoppilaalleen Eduard Gansille, joka kehitteli hänen ajatuksiaan avoimesti liberalistiseen suuntaan.³⁰ Hegel sai kuulla kruununperilliseltä, että hänen suojattinsa luennot olivat vallankumouksellisen antimonarkistisia ja tasavaltalaisia. Hegelin tulisi sen vuoksi alkaa jälleen pitää niitä itse.

Nuhtelu osui arkaan paikkaan. Tosiasiasa Hegelin oikeusfilosofian luonnostelema perustuslaillinen monarkia oli muuta kuin itsevaltaisesti hallitun Preussin todellisuus. Kun Hegel kirjoitti oikeusfilosofiaansa, hän näyttää ottaneen todesta sen lupauksen, että Preussille aikanaan annettaisiin perustuslaki ja että se sinetöisi uudistukset. Oikeusfilosofian tarkoituksena oli näyttää koko asialle vankempi pohja kuin pelkkä lupaus, jollaisiin Hegel oli oppinut asennoitumaan epäluuloisesti. Sellainen esitys ei tarkoittanut mitään oppositiota, vaan päinvastoin substanssin antamista asialle. Utopioita Hegel tunnetusti vastusti oikeusfilosofian esipuheessa. Kirjan kohtaloksi vain tuli joutua sellaisten seuraan, sillä annettu lupaus jäi katteettomaksi, kuten monet muutkin mullistusten jälkeistä Eurooppaa rauhoitelleet eleet.

Korkeimmalta taholta toivottuja uusia

luentoja ei pidetty. Venäjältä saapui koleratauti, ja sen yllättyä Berliiniin Hegel kuoli joulukuussa 1831.

Hegeliä helsinkiläisittäin

Tengström ei voinut tietää kuvatuista Berliinin tapahtumista. Ne muodostavat kuitenkin kiinnostavan vertailukohtan. Ainoastaan Helsingissä Hegel oli tuossa vaiheessa tullut samanlaiseksi ajatusten magneetiksi kuin kotikaupungissaan. Tulo tuhkaan hautautuneista turkulaishaaveista pohjoisen maan uuteen vallan ytimeen oli kirjaimellinen: koska yliopiston rakennus ei ollut Tengströmin luentoajan ajankohtana vielä valmis, saatiin opetukseen käyttää senaatin tiloja. Ruotsin valtiopäiviin Venäjän keisarin alamainen ei sentään uskaltanut viitata valtioaiheesta luennoidessaan, vaikka ne olivat hänelle tietysti tutummat kuin Hegelille, mutta hän kyllä esitteli kaiken sen, minkä Hegel oli katsonut tasan vuosikymmentä aikaisemmin oikeusfilosofiassaan valtiollisen olemassaolon kannalta välttämättömäksi.

Valtiotieteen lisäksi luentojen muistiinmerkitsijä Palmén kuunteli Tengströmin johdatusta filosofiaan, jonka pohjana oli Hegelin ensyklopedian vuonna 1827 ilmestynyt toinen painos, sen laaja esitys ja arviointi erilaisista suhteista todellisuuteen – vanha metafysiikka, empirismi, Kant, uskonfilosofia – ja Hegelin oman idealismin punominen näkyviin tältä pohjalta. Siitä kertyi muistiinpanoja 134 sivua, *Anteckningar vid Prof. Tengströms Föreläsningar öfver Inledningen till Philosophien samt högre Logiken, efter Hegel*, mutta niihin en tässä mene.³¹ Palmén uurasti eri vaiheissa kumpaistenkin seuraamiensa Tengströmin luentojen meidän aikaamme säilyneiden puhtaaksikirjoitettujen versioiden parissa.³² Hän selvisi Tengströ-

29. Hegel, *Werke* 11, 107.

30. Ks. *Eduard Gans* (1971) *Philosophische Schriften*, toim. Horst Schröder, Akademie-Verlag; *Hanns Günter Reissner* (1965) *Eduard Gans. Ein Leben im Vormärz*, J.C.B. Mohr – Paul Siebeck; *Michael H. Hoffbeimer* (1995) *Eduard Gans and the Hegelian Philosophy of Law*, Kluwer.

31. Niistä lähemmin ks. viitteessä 1 mainittu esitys.

32. Asia selviää hänen kokoelmassaan Kansallisarkistossa säilyneistä päiväkirjamuistiinpanoista, joissa hän

min suullisesta tentistä helpommin kuin oli odottanut. Kesällä Helsinkiin levisi kolera. Yliopisto oli syyslukukauden 1831 suljettuna. Akateemisen toiminnan sittemmin palautuessa normaaliksi Palmén paneutui varsinaisiin oikeusopintoihin.

Tavanomainen tarkastelutapa ennen Hegeliä oli ollut se, että valtioihin edettiin niiden historiallisista perustajista lähtemällä. Tengström oli omaksunut Hegelin pyrkimyksen rajoittamattomaan yleisyyteen ja sen mukaisesti hän halusi esittää jotakin kaikkia valtioita koskevaa:

”Kysyttäessä, mikä on Valtion Oikeusperusta, se käsitys Oikeudesta, jonka kautta Valtio toteutuu ja joka muodostaa sen, mikä ylläpitää Valtiota, kysymys ei kohdistu siihen, miten Valtio on syntynyt historiallisesti. Sellainen johtuu monista satunnaisista oloista, kuten esimerkiksi Amerikan Yhdysvaltojen, Rooman tai Kreikan valtion esimerkit osoittavat. Mutta tässä on kysymys siitä, miten ne kaikki ovat syntyneet, ei siis pelkästään niiden ensimmäisestä synnystä, vaan niiden jatkuvasta pysyvyydestä eli toisin sanoen siitä, mikä pitää ne koossa.”
(s. 4–5)

Uusi valtioyhteys Venäjän kanssa ja oman valtio-olemuksen heiveröisyys olisivat tietysti soveltuneet erinomaisesti motivoimaan tällaista kysymystä kaikkien valtioiden pysyvyyden ehdoista, mutta mihinkään sellaiseen arkaluonteiseen asiaan Tengström ei tietenkään julkisissa luennoissaan viittanut. Keisarillisella käskyllä äkkilähdön Turusta saaneen ja keskellä suurisuuntaisia rakennustöitä olevan yliopiston opiskelijoiden saattoi olettaa tuntevan sellaiset asiat ilman eri mainintaa siinä kuin esimerkiksi mainittujen valtioiden synnyinkin.

Aika, paikka ja puhujan henkilöhistoria sulkevat nähdäkseni pois sen arvauksen, että Tengström olisi ollut asiasta kiinnostunut vain sattumalta ja puhtaan teoreettiselta kannalta. Luentoisiin sisältyy siinä määrin omaa harkintaa osoittavia Hegelistä poikkeavia painotuksia, myös vaikenemisiä, ettei Tengströmiä voi pitää pelkkänä kaihuna. Hän näyttää sisäistäneen asiansa.

Tämä koski myös kysymyksiä, joissa hän oli lähteensä kanssa yhtä mieltä.

Tengström ei käsitellyt Hegelin tekstejä samalla tavoin kuin tämän päivän historioitsija. Hegel hän oli huomiota herättänyt aikalaisajattelija. Hänen kirjoillaan oli ajankohtainen teoreettista perustaa luova ja epäilemättä myös poliittinen mielenkiintonsa. Pääpainon Tengström pani asiaan, ei lähteeseensä. Hegelin teksti ja Tengströmin oma puhe sulautuivat luennoissa erottamattomasti toisiinsa. Kuulija ei saanut vihjeitä siitä, kumpi oikein milloinkin oli äänessä. Hänelle vain kerrottiin anonyymisti, miten asiat olivat ja miten ne kehittyivät. Tänäpä tuollainen luennoimistapa vaikuttaisi skandaalimaiselta. Sitä se ei ollut ajassaan eikä varsinkaan ymmärrettyä hegeliläisen esitystavan maneeriksi. Jos Tengströmin luentoja vertaa hänen ikätoverinsa Eduard Gansin oikeusfilosofisiin luentoisiin, voi todeta, että tyyli oli samantapainen. Kumpikin sai ajatuksensa Hegeliltä, mutta piti ajatuksia tärkeämpinä kuin niiden esittäjää ja kuljetti niitä omiin suuntiinsa.

Luentojen kuulijoista ei kenelläkään voi olettaa olleen edellytyksiä erottaa toisistaan näin tarjotuja Hegelin ja Tengströmin ajatuksia. Heille Tengström puhui Hegelin auktoriteetilla. Tengströmin omaa mainetta sellainen ei kasvattanut, mutta hänen sanonsa painoarvoa kylläkin.

Gansin opiskelijat villinnyttä sähköttä Tengströmillä ei ollut. Sen luultavasti korvasi hänen vakavuutensa tärkeissä kysymyksissä. Outoon hegeliläiseen poljontoon tottumaton Palmén surkutteli Tengströmin puutteellista luennoimistaitoa päiväkirjaansa tekemissään merkinnöissä, mutta esitti siten kiittäviäkin mainintoja nimenomaan valtiotieteen luennoista.

Modernin valtion perusmääritykset

Päästessään aiheensa yksityiskohtaisempaan käsittelyyn Tengström teki selväksi, ettei hän sittenkään halunnut puhua valtioista kaikkina aikoina ja kaikissa muodoissaan, vaan selvittää, mikä on ominaista moderneille valtioille. Sen Hegel oli pyrkinyt tekemään oikeusfilosofiassaan, jonka peruskuvioon Tengström opasti. Valtio oli vält-

tämätön ihmisten yhteiselämälle järjellisinä olentoina. Kaikkien tuli alistaa tahtonsa valtion laeissa ilmenevälle yleiselle tahdolle.

Tämä tahtojen yhteenlankeaminen ei kuitenkaan ollut mikään sopimus, jollaisen kohteena oli mielivaltaisesti valittava ulkoinen esine ja perustana vapaiden sopimuksen tekijöiden keskinäinen tunnustuksenanto. Eettinen elämä – siveellisyys – ei Hegelin mukaan perustunut sopimukseen, vaan se oli päämäärä itsessään. Sen vuoksi avioliittoa ei voinut katsoa pelkäksi sopimukseksi. Ja Hegelin oikeusfilosofian sanoin:

”Yhtä vähän valtion luonne perustuu sopimussuhteeseen, pidetäänpä valtiota sitten kaikkien keskinäisenä sopimuksena tai kaikkien sopimuksena ruhtinaan ja hallituksen kanssa. – Tämän ja yleensäkin yksityisomistusta koskevien suhteiden sekoittaminen valtiotsuhteeseen on aiheuttanut suurimmat sekasotkut valtio-oikeudessa ja valtion todellisuudessa.”³³

Sekä avioliitto että valtio olivat eettistä elämää, päämääriä itsessään, eivät pelkkiä sopimusajattelun piiriin kuuluvia välineitä, kuten turvallisuus ja yleinen hyvä. Eettinen elämä oli Tengströmin mukaan voimassa oleva yleinen tahto, joka on muuntunut tavaksi, ikään kuin toiseksi luonnoksi. Se muodosti yksilössä ja yhteisössä ”vallitsevan hengen”, jota kukaan ei voinut kiertää.

Jos oppi valtion perustumisesta sopimukseen oli väärässä, niin yhtä väärässä ja vieläpä samasta syystä oli se Karl Ludwig von Hallerin väite, että valtio syntyi hallitsijan armosta. Laki ei ylipäänsä voinut perustua sellaiseen mielivaltaiseen tekoon. Se ei pätenyt fyysisen ylivallan vuoksi. Lainsäädäntö ei Tengströmin mukaan ”sitä paitsi ole mitään Hallitsijalle kuuluvaa, sillä olemassaoleva laki syntyy annetuista oloista eikä subjektiivisesta oivalluksesta...” (s. 29). Jäi myöhemmin täsmennettäväksi, mitä tämä käytännössä tarkoitti.

Valtio syntyi perheiden yhteenliittymänä ja niiden eettisen elämän ilmentymänä, mutta vain perheistä riippumattoman kansalaisyhteiskunnan kiertotien kautta. Se oli perheen ohella toinen valtiota muodostava

aines, joka antoi jäsenilleen ”vapauden tyydyttää tarpeitaan, vapauden elinkeinoissa” (s. 14). Näin Tengström selitti Hegeliltä oppimaansa Adam Smithin ajattelutapaa: ”...toimiessaan tarpeidensa tyydytykseksi kansalaiset sivistyvät, kehittävät toiminnassaan itseään muodolliseen yleisyyteen; nimittäin niin, että he toimivat varsinaisesti omaksi hyödykseen, mutta sillä tavoin, että tämä toiminta käy yksin myös muiden hyödyn kanssa, ja tämä sivistys tai ymmärryksen käyttö kehittyy teollisuuden mukana.” (s. 14)

Valtio sai toisin sanoen perusdynamikkansa porvarillisen yhteiskunnan elinkeinovapaudesta ja siihen liittyvästä teollisuuden kehityksestä, mutta samalla se edellytti perheessä kasvatuksen kautta synnytetyn eettisen elämän, jossa yksilö käsitti yksityisen etunsa jossakin määrin yhteenkuuluvaksi yleisen edun kanssa. Yleinen eettinen tahto puolestaan ilmeni ”valtion laeissa ja valtiojärjestyksessä, ja niin pian kuin kansakunta on tullut tietoiseksi itsestään, se etenee heti sellaisten asettamiseen” (s. 35). Tässä erityisessä merkityksessä valtio piti käsittää ”kokonaisuuden läpäiseväksi siveeliseksi hengeksi”.

Korkeimman määrätyksensä mukaisesti valtion tuli olla tietoinen itsestään omana päämääränään, Tengströmin sanoin: ”Eettistä elämää tahtovan täytyy tahtoa valtiota, ja tahtoa todella valtiota ja sen pysyvyyttä on tahtoa sitä riippumattomana yksilön omasta subjektiivisesta siveellisyydestä...” Tähän luennoitsija kuitenkin katsoi tarpeelliseksi lisätä varoituksen, että ei pidä ”kuvitella valtiota olevaksi olemassa niiden yksilöiden ulkopuolella, joista se koostuu” (s. 36).

Näistä aineksista Tengström pääsi hegeliläiseen perusluonnehdintaansa moderneista valtioista:

kommentoi toistuvasti lukuvuonna 1830–31 seuraamaan Tengströmin luentoja ja työskentelyään niiden parissa.

33. *G. W. F. Hegel*, Oikeusfilosofian pääpiirteet eli luonnonoikeuden ja valtiotieteen perusteet. Johdannon laatineet Juha Manninen ja Markus Wahlberg, suomentanut ja selityksin varustanut Markus Wahlberg (Pohjoinen 1994), § 75. Teokseen on tapana viitata pykälittäin, kun halutaan kaikkien editioiden olevan käytävissä. Jatkossa viitteet on sijoitettu itse tekstiin.

”Modernien valtioiden periaate, jota Kristinuskon edistää, on se, että annetaan subjektiivisuuden kehittyä itsessään ja palata tämän vapaan kehityksensä kautta olennaiseen ykseyteen yleisen kanssa, ja saadessaan kehittää itseään se päätyy käsittämään yleisen. Modernien valtioiden vahvuus on siinä, että jokainen yksittäinen saa kehittää itseään vapaasti, kun sen sijaan vanhat valtiot olivat subjektiivisuuden vapaata kehitystä ehkäiseviä *kasteja*, koska ne eivät käsittäneet sitä yleisen edun kanssa yhdistettäväksi. Modernit valtiot ovat siis korkeammalla asteella kuin vanhat; subjektiivisen Oikeuden kehitys käsitetään Valtion Oikeudeksi, – subjektiivisuus on tullut tietoiseksi itsestään ja Valtio tunnustaa sen.” (s. 38–39)

Valtiojärjestys ja yleinen sivistys

Eettinen tahto menetti Tengströmillä – Hegeliä seuraten – kantilaisen universaalisen merkityksensä ja sitoutui valtioon. Se ei ylipäänsä ollut mahdollinen tahtomatta valtiota. Samalla Tengström tähdensi, että valtion täytyy olla yksi, kuten yksilön. Valtion täytyy yhdistää erilliset oikeudet tuossa ykseydessään. Sen vuoksi sillä oli oltava valtiojärjestyksen määrittelevä perustuslaki. Valtion pysyvyys perustui kahteen seikkaan: subjektiiviselta puoleltaan hallitsevaan kansalaismielen, objektiiviselta valtiojärjestykseen.

Ensin mainitun Tengström nimesi patriotismiksi. Se oli tulosta valtion instituutioista, tavaksi muuttunutta tahtoa, mielenlaatu, johon kuului luottamus siihen ja tietoisuus siitä, että yksilön etu säilyy valtion edussa. Hegel asennoitui varauksellisesti kansallismielisyyteen. Hän oli valtion teoreetikko, ei kansallisuuden. Tengström sen sijaan esitti valtion aatteen toteutumisen ylipäänsä samoin kuin valtion toiminnan riippuvaksi isänmaallisuuden kehittymisestä.

Hegelin uskonnollista mielenlaatua koskevista laajoista perusteluista kirkon ja valtion erossa pitämiseksi Tengström vaiken.

Valtiojärjestykseen kuuluivat ensinnäkin ”yleisen” määrittävä lainsäädäntövalta, toiseksi tätä yleistä valtion eri piireihin sovel-

tava valtion korkeimmista virkamiehistä koostuva hallitusvalta ja kolmanneksi kaiken yhteen yksilöön tiivistävä ruhtinaan valta, jotka yhdessä muodostivat järkevän valtiojärjestyksen modernissa perustuslailisessa monarkiassa.

Tengström mainitsi, että uudempina aikoina sanalla ”konstituutio” on ymmärretty erityisesti sellaisten yhteiskuntaluokkien osallistumista valtion asioihin, jotka ”askaroivat eniten omien erityisten asioidensa parissa”. Vaatimus oli hänen mielestään kaksiteräinen ja sen järjestyksessä riippui siitä, miten pitkälle ”valtio itse on kehittynyt, siis yleisestä sivistyksestä” (s. 45).

Kommentti ei ollut yllättävä perustuslakikeskustelun vyöryessä eri puolilla Eurooppaa. Siihen sisältyvää varauksellisuutta kiinnostavampi on Tengströmin tapa liittää valtion kehitys yleisen sivistyksen kehittymiseen. Sille oli löydettävissä esikuva siitä Hegelin väitteestä, että ”tietyn kansan valtiojärjestys riippuu ylipäänsä sen itsetajunnan tavasta ja muodostuksesta” (§ 274). Tengströmin esityksessä näkemyksestä kasvoi perustava ajatustapa.

Valtiojärjestys oli Tengströmillä kansan kehityksasteen, sen yleisen sivistyksen ilmaus. Tällä tavoin todellinen ja järjellinen liittyivät toisiinsa, mikä ei kuitenkaan tarkoittanut kaiken yksittäisen todellisen hyväksymistä, vaan vain sitä, että järjellisen tuli olla ”omalla voimallaan etenevä, ei väkivaltaisesti esiin tunkeutuva” (s. 49). Niinpä perustuslakia ei voitu ”antaa” mielivaltaisesti kyseisen kansan historiallisesti kehittyneestä sivistystasosta välittämättä. Tämä kertasi sitä Hegelin ajatusta, että perustuslaki ei ole mitään pelkästään tehtyä, vaan vuosisatojen työtä, ”järjellisen aate ja tietoisuus sellaisena kuin se on kehittynyt kansassa” (§ 274).

Yleisen sivistyksen etenemisestä puhuesaan Tengström ilmaisi myös tiettyä itseyytyväisyyttä: ”Englantiin viitataan tavallisesti kehittyneen valtiojärjestyksen mallina; mutta kansalaisuuden ja rikollisuuden sekä sivistyslaitosten (erityisesti alempien luokkien sellaisten) kannalta se on pitkälti jäljessä sivistyneestä pohjoisesta Euroopasta.” (s. 65) Tengström ei toistanut Hegelin kri-

tiikkiä kansansuvereniteetin oppia vastaan, kansan luonnehtimista ”*bämäräksi* mielikuvaksi”, ”muodottomaksi massaksi” (§ 279) erotettuna jäsenyteen valtiosta.

Viimeaikaisesta valtiojärjestykselle asetetusta tasa-arvon vaatimuksesta Tengström totesi Hegelin ihmisyyssajatusta mukailleen, että toistensa tunnustaminen persooniksi oli ihmiskunnan pitkän kehityksen tulos:

”Kreikan kovin sivistyneissä valtioissa samoin kuin Roomassa ei sellaista tunnustamista ollut siltä osin kuin *orjat* olivat suljettuja kaiken ulkopuolelle. – Puhuttaessa ihmisten välisestä tasa-arvosta valtiojärjestyksen päämääränä ja tuloksena sanotaan tämän tasa-arvon olevan *luonnollista*, ja kuitenkin tämä tasa-arvo ei ole peräisin luonnosta, vaan tulos hengen syvimmästä periaatteesta, tietoisuuden yleisyydestä ja muotoutumisesta, ja siten se on ajattelun hedelmä ja oikeuden kehitystä.” (s. 48)

Hallitsija, hallinto ja lainsäädäntövalta

”Todessa valtiossa kaikki vallat ovat yhdistyneinä hallitsijan persoonassa, ja hän on niiden korkein totuus.” (s. 48)

Näillä sanoin Tengström johdatti kuuloita hallitsijan vallan käsittelyyn. Se oli ymmärrettävä kokonaisuuden kannalta.

Jokaisen oikeuden tuli moderneissa valtioissa lähteä kokonaisuuden vallasta siten, että ”erityiset vallat yhä enemmän eriyvät, mutta samalla pidetään koossa” (s. 51). Näin ei ollut menneisyydessä, kuten keskiajan valtioissa, jotka olivat korporaatioiden kasautumia ja joissa säädyt etuoikeuksineen eivät vielä olleet yleiselle alistaisia, vaan siitä riippumattomia. Patriarkaalinen valtiomuoto ei tämän periaatteen mukaisesti ollut kehittynyt valtio eikä sitä ollut myöskään demokratia, kaikkien osallistuminen asioihin vastoin vallanjaon periaatetta.

Eriytymisen ja koossa pysymisen lisäksi tähän kuului se, että eri valtaelinten tuli olla valtion omia, eivät asioita hoitaviin yksilöihin liittyviä eivätkä yksityiseksi omaisuudeksi muodostuvia. Yksilöillä tuli olla paikansa niissä yleisten ja objektiivisten omi-

naisuuksiensa ansiosta. Tämän vuoksi valtiolliset asemat eivät myöskään voineet kuulua millekään erityiselle säädylle.

Nämä kaksi puolta muodostivat modernin valtion ”sisäisen suvereenisuuden”, jonka saattoi sekoittaa despoottisuuteen, mutta Tengström vakuutti, että se oli suorasti sen vastakohta. Hegel oli kirjoittanut, että ”despoottisuus merkitsee laittomuuden tilaa yleensä, oloja, joissa erityinen tahtolaisenaan, oli se sitten hallitsijan tai kansan (alhaisen) tahtoa on lakina tai pikemminkin lain asemesta voimassa” (§ 278). Suvereenisuus sen sijaan tarkoitti juuri laillisten, konstitutionaalisten muotojen noudattamista.

Monarkin asema ei perustunut mihinkään jumalalliseen valtuutukseen, vaan samanlaisiin ehtoihin kuin valtion pysyvyys yleensäkin. Subjektiiviselta kannalta siihen kuului molemminpuolinen luottamus ja siitä syntyvä erityinen kansan mielenlaatu, rakkaus *yhteen* yksilöön niiden monien joukossa, joista valta koostuu. Sellainen mielenlaatu takasi Tengströmin mukaan valtion pysyvyyden Hegelin pohtiman perinnöllisyyden merkitystä paremmin. Tengström mainitsi kyllä perinnöllisyyden, mutta jätti käsittelemättä monarkin syntymä- ja perimysoikeutta koskevat oikeusfilosofian pykälät, samoin monarkkiseen valtiojärjestykseen liittyvän kruununperimyksen.

Ruhtinaan vallan objektiivinen puoli koostui toisaalta viimeisestä ratkaisuvallasta, jolla lait vahvistetaan ja pannaan toimeen, toisaalta ruhtinaan oikeudesta valita neuvonantajansa ja hänelle kuuluvasta armahdusvallasta. Tämä valta oli ”absoluutista itsemääräytymistä” sikäli, että monarkki oli vapautettu kaikesta vastuusta, kun taas hänen neuvonantajansa olivat vastuullisia.

Subjektiivisen ja objektiivisen puolen piti tässäkin yhtyä. Siitä Tengström esitti: ”Ruhtinaan vallan *kolmas* puoli koskee sinänsä ja itselleen *yleistä*, joka subjektiiviselta kannalta koostuu *monarkin omatunnosta*, objektiiviselta kannalta *valtiojärjestyksen kokonaisuudesta* ja *laeista*. Ruhtinaan valta totuudessaan sijaitsee monarkin omatunnossa, joka edellyttää ja haluaa lakeja ja valtiojärjestystä.” Tengström lisäsi: ”Ruhtinas ei

voi tahtoa muuta kuin valtiojärjestyksen kehittymistä, joka muodostaa hänen oman valtansa määrittäksen.” (s. 57)

Vallan jako muodosti valtion säilymisen ja samalla monarkin vallan objektiivisen takeen siinä määrin kuin se ulkoisesti voidaan turvata. Konstituutio turvasi monarkin aseman, joten monarkin oli tahdottava sitä eikä mielivaltaa. Hegeliin nojautuen ja häntä suoraviivaisemmin Tengström esitti modernin valtion vakauden perusehdoksi vallanjaon:

”Keskiajan Feodaalimonarkioissa samoin kuin sekä vanhemmissa että uudemmissa Aasian despoottisissa valtioissa (Euroopassa Turkissa) esiintyy loputon sarja vallankumouksia ja kauheita mullistuksia, koska niissä on se puute, että valtion toimintojen jako on mekaaninen eli osia ei erota toisistaan niiden määritys ja muoto, vaan suurempi ja pienempi määrä valtaa. Suursulttaani on korkein, ja Pashoilla on kuitenkin provinssissa täysin samaa valtaa kuin hänellä, vaikka vähemmän. Valtiovaltojen jako uudemman ajan kehittyneissä valtioissa muodostaa juuri takeen valtion pysyvyydelle objektiivisessa mielessä.” (s. 57)

Valtion vallan orgaaninen jako suojeli ruhtinasta juuri tuollaisilta mullistuksilta, minä vuoksi valtiojärjestyksen kehitys perustuslaillisena monarkiana muodostui myös monarkin tahdoksi. Tengström piti periaatteesta tiukasti kiinni, sillä hän huomautti myös, että ruotsalainen luonnonoikeusteoreetikko Daniel Boëthius lisäsi ruhtinaan valtaan erityisen lakiasäättävän vallan, mutta sellainen ei ollut hyväksyttävissä, koska ”laki ei voi yleisessä merkityksessään syntyä yksilöllisestä päätöksestä...” (s. 58).

Lakien toteuttaminen ja ylläpitäminen, erityisen alistaminen yleiselle, kuului hallintovallelalle, tuomiovallelalle ja poliisille. Hegel oli tässä yhteydessä käsitellyt myös korporatioita, mutta Tengström huomautti vastoin häntä, että ”vain sivistyksen matalammalla asteella” (s. 59) voidaan korporatioille panna painoa.

Viranomaisten tekemiset olivat luonteeltaan objektiivisia, asiasta itsestään määräy-

tyviä, joten Tengström katsoi Hegelin taivoin, että hallintoa toteuttavilta yksilöiltä tuli vaatia tehtäviin tarvittavia kykyjä. Syntyperä ei saanut määrätä näiden tehtävien jakoa. Tien virkamieskuntaan, hallinnosta vastaavaan ”yleiseen säätyyn”, tuli hänen mukaansa olla avoin ”jokaiselle yksittäiselle kansalaiselle” (s. 59).

Virkamiesten tuli noudattaa velvollisuutensa. Se edellytti heiltä tietynlaista siveelistä mielenlaatua. Sen sijaan heille ei kuulunut yleisön suosion tavoittelu ryhtymällä ”oikeudenmukaisuuden tulkeiksi”, jollaista esiintyi vain alkukantaisissa yhteiskuntaloissa. Virkamiehet tarvitsivat eettistä ja älyllistä sivistystä, käsitystä velvollisuuksista ja vapauksista, ja heidän tuli toimia vapaina intohimoista, perheen ja suvun siteistä ja puolueellisuudesta.

Virkamiesten vastuullisuudesta puhuesaan Tengström poikkesi Hegelistä lisäten maininnan kehittyneistä valtiomuodoista, ”joissa *säädyt* tarkistavat virkamiesten palveluksen puutteita” (s. 61). Kun Hegel päätti aiheita käsittelevän pykälänsä 295 viittauksella ylemmän tahon väliintuloon ja Fredrik Suuren erääseen tällaiseen toimeen, siis vastuullisuuteen monarkille, Tengström toi esiin myös päinvastaisen säädyistä lähtevän kontrollin mahdollisuuden.

Edelleen Hegeliä täydentäen Tengström esitti hallinnossa toimivien yksilöiden muodostavan pääosan keskisäädystä sekä edustavan kansan massaa oikeamielisesti: ”He ovat lähtöisin kansasta ja heissä kansan oikeudenmukainen tietoisuus näkee itsensä.” (s. 62)

Aloittaessaan varsinaisen lainsäädäntövalan käsittelyn Tengström totesi heti, että lait syntyvät kansasta. Ajatus vastasi Hegelin näkemystä oikeusnormeista tavoista, niiden jalostamisesta ja järjeistämistä syntyvinä, mutta Tengströmin lisä oli luonnehtia tavat nimenomaan ”kansalle” kuuluviksi. Jotta perinnäismääritykset muuttuisivat olemassaoleviksi, positiivisiksi laeiksi, ne piti ensin tarkistaa lainsäädäntövallan piirissä, mikä edellytti oikeudellisen asiantuntemuksen käyttöä. Siihen kansa ei voinut osallistua, mutta sen suostumus tarvittiin. ”Voidakseen olla sellaisena laeille suostumuksensa

antavana valtana”, Tengström selitti, ”kansan on tultava muodostetuksi valtiosäännön (*statsförfattning*) kautta ja itse perustuslakien (*grundlagarne*) on tultava eläviksi sen tavassa ajatella ja tahtoa.” (s. 63)

Taas Hegeliä pitemmälle menen Tengström väitti, että kansa (*folket*) tiesi lähimmin ja parhaimmin itseään koskevat asiat. Sitä tosin ei ollut mahdollista erottaa valtion kokonaisuudesta, joten ”myös koko valtiojärjestys kuuluu epäsuorasti saman tarkistuksen alaiseksi” (s. 63). Senkin tuli siis pohjimmiltaan perustua kansan suostumukseen. Tätä voi verrata Hegelin oikeusfilosofiassaan ilmaisemaan käsitykseen, jonka mukaan kansa (*Volk*) tarkoittaa valtiossa ”sitä osaa, joka ei tiedä mitä tahtoo” (§ 301). Hegel oli vakuuttanut, että järjellinen tahto oli sellaisen ”syvällisen tiedon ja näkemyksen tulos, joka juuri ei ole kansan asia”. Napoleonin vastaisen vapaussodan saksalaisesta nationalismista ja sen perillisistä tarpeeseen saanut Hegel suorastaan pelkäsi ”elementaarista, järjetöntä, villiä” (§ 303) kansaa, mutta sellaiseen viittaavan pykälän Tengström yksinkertaisesti sivuutti.

Edelleen kansan varsinaisen lainsäädäntövallan tuli määrätä verotuksesta. Valtion tarpeet olivat verotuksen pohjana, mutta sen piti olla oikeudenmukaista siten, että se koski kaikkia. Veroista vapautettua etuoikeutettua luokkaa Tengström sen enempää kuin Hegelkään eivät tunnustaneet.

Lainsäädäntövallalla oli olemassaolonsa säädöissä. Tengströmin mielestä oli selvää, että kaikissa valtioissa, joissa vallitsee oikeustila, kansa on ”varsinaisesti lakia säättävä, ja erityisesti lakia säättävänä se esiintyy etenkin niissä valtioissa, joissa se on edustettuna säätyjen kautta...” (s. 64). Säädöt kuuluivat valtion kehitykseen ja olivat välttämättömiä. Ne toteuttivat myös yksityispersoonien subjektiivista vapautta ja tarvetta merkitykselliseen elämään. Kun yksittäinen tahto sai sillä tavoin tilaisuuden osoittautua yleiseksi, niin ”valtion pysyvyyden pääehdon muodostava siveellinen henki elävyöity” (s. 66).

Tengström erotti Hegeliä seuraten kolme pääsäätyä: maanomistajat, kansalaisyhteiskunnan elinkeinonharjoittajat sekä virka-

miehet. Historian ironioihin kuuluu, että juuri Tengströmin referoidessa Hegelin kolmisäätyteoriaa Hegel itse kohotti Ruotsin nelisäätyjärjestelmän esikuvaksi Euroopalle. Mitään erityistä mieltymystä Hegelillä ei kuitenkaan ollut Tengströmiltä nyt pois jäänyttä papistoa kohtaan, vaan Ruotsin malli toimi hänellä esimerkkinä kansanedustuksen tarpeesta rakentua historiallisesti kasvaneelle orgaaniselle pohjalle.

Tuo pohja ei ollut sen enempää Hegelillä kuin Tengströmillä kuitenkaan romantiikan historiallisen oikeuskoulun mukainen traditioon samastuva, vaan edelleen järjellisyys. Esimerkiksi maanomistajista puhuessaan kumpainkaan ei tehnyt eroa aateliston ja talonpoikien välille ja ylipäänsä he karttoivat aateliston nimikettä. Heidän rakennelmassaan maanomistajat muodostivat luonnollisen siveellisuuden säädyn, jonka perustana oli perhe-elämä. Se oli paikoillaan pysyvä ja huolehti luonnollisen tahtonsa mukaisesti omaisuudestaan, joka oli muista säädöistä, valtion varallisuudesta ja muutosta aiheuttavasta voiton tavoittelusta riippumatonta. Niinpä kaikkiin valtioihin kuului sellainen sääty. Eniten valtion vastainen ja samalla siltä vahvistusta edellyttävä oli kansalaisyhteiskunnan liikkuva puoli, elinkeinon sääty. Erityistä huolta Tengström kantoi siitä, ettei virkamiehiä tulisi sulkea yhteisten säätykokousten ulkopuolelle. Oikeuden toteuttaminen kuului juuri tälle yleiselle säädylle ja sillä oli olennaisia tietoja valtion eduista tuotavaksi säätykokouksiin ja tehtäviksi siten julkisiksi.

Kansanedustajat (*deputerade*) eivät olleet mitään edusmiehiä siinä mielessä, että heidän tulisi noudattaa jotain sopimusta. Ohjeet olivat mahdottomia siksikin, että kansanedustajat osallistuisivat kokouksiin, joissa esille tulisi ennustamattomia kysymyksiä. Kun Hegel oli kaavaillut edustajille korporatiivista kiltojen ja ammattikuntien pohjaa, Tengström painotti tätä enemmän edustajien nimittämistä heidän hankkimansa yleisen luottamuksen ilmauksena. Luottamus taas syntyi muita paremmasta kyvystä, valtion ja kansalaisyhteiskunnan laitosten tuntemuksesta sekä valtiollisesta mielenlaadusta. Edustuksen perustaminen omaisuuteen

muinaisen Rooman tai ajankohdan Ranskan tapaan oli vaatimuksena, jollei merkitykseltään, niin kuitenkin pinnallinen, koska ”suurikaan omaisuus ei riitä kvalifioimaan säädyn arvokasta jäsentä” (s. 72).

Hegelin tavoin Tengström esitti valtiopäivien rakenteen kaksikamariseksi. Tässä kohden Tengströmin esitys oli hyvin epäselvä, mutta ainakin hän näyttää kaavailleen maanomistajia ylähuoneeseen ja porvarillista säätyä toiseen kamariin.

Sekä Hegelillä että Tengströmillä säätyjen neuvonpidot olivat julkisia. Perustavaa tässä oli heidän näkemyksensä mukaan se, että tällä tavoin säätykokoukset vaikuttivat väestöä sivistävästi – Tengströmin sanoin – ”niillä korkeammilla näkemyksillä, joita valtion virkamiehillä on valtion eduista” (s. 75) ja samalla virkamiehet saivat arvostusta ja kunniaa jaloimmalla tavalla. Vaikuttaa lähes siltä kuin tällaisen puheen tarkoituksena olisi ollut houkutella sitä kuuntelevia tulevia virkamiehiä valtiopäiväelämän kannattajiksi.

Aikalaisilta ei silti ollut odotettavissa tunnustusta suurelle ja järkevälle, ei todellisuudessa eikä tieteessä, koska aikakausi ei vielä ollut oppinut tuntemaan sellaisessa piilevässä voimaansa. Sitä paitsi mikään todella suuri ei ollut mahdollista kohottautumatta julkisesti tunnustetun yläpuolelle. Muutoin Tengström katsoi Hegelin tavoin, että mitä järkevempi oli valtiojärjestys ja mitä lujempi hallitus, sitä suurempi julkisuuden – tiedonvälityksen, lehdistön ja puheen – vapaus olisi mahdollinen. Jos valtioon kuuluvat olivat sivistyneitä, niin ylilyönnit kostausivat tällä lakien avulla vaikeasti säädeltävällä alueella saadessaan halveksintaa.

Valtion itsenäisyys ja sen puolustus

Käsittelyään näin valtion sisäiseen suvereenisuuteen kuuluvat asiat Tengström siirtyi jatkuvasti Hegeliä seuraten valtion ulkoiseen suvereenisuuteen. Siihen kuului:

”...välttämätön pyrkimys määrittää itsensä ulkoisesti eli *subteessa toistiin valtioihin*, mistä syntyy itsenäisyys (*sjelfständighet*), joka mahdollistaa valtiolle oman olemassa-

olonsa katselemisen. Tämä itsenäisyys on valtion ensimmäinen vapaus ja korkein kunnia. On ristiriita puhua kansasta, joka haluaa menettää itsenäisyytensä; sillä kansa, joka on itsenäinen eli toisten tunnustama, ei voi järjellisesti haluta olla *vailla* tunnustusta, aivan yhtä vähän kuin toisten vapaaksi tunnustama yksilö voi haluta olla *vailla* tunnustusta, mikäli tietää mitä tahtoo.” (s. 82)

Hegelillä itsenäisyys oli ”kansan perustavin vapaus ja korkein kunnia” (§ 322). Muista pykälästään poiketen Hegel ei tässä arastellut puhua kansasta. Hegel myös viittasi valtion mahdollisuuteen muodostaa toisen kanssa kokonaisuus, mutta päätyi arvioimaan, että sellaisesta puhuvat ”tietävät vähän siitä kokonaisuuden ja itsetunnon luonteesta, joka kansalla on riippumattomuudessaan”.

Tästä Tengström ei maininnut mitään. Sen sijaan hän palasi asiaan hieman myöhemmin koko lailla arvoituksellisin sanoin puhuessaan valtiosta toisten valtioiden tunnustamana olevana. Siihen sisältyi ”itsenäisyyttä vain siinä määrin kuin valtio on valtiojärjestykseltään ja tilaltaan kehittynyt; samoin kuin tunnustaminen, siinä määrin kuin siihen sisältyy kahden valtion ykseys, riippuu toisen valtion tarkoitusperristä” (s. 89–90). Pelkkä ulkoinen tunnustaminen ei siis riittänyt. Tarvittiin myös tunnustetun valtion sisäinen kehittyneisyys samalla tavoin kuin yksilöltä täysivaltaisuuteen nousemiseksi. Kahden valtion ”ykseyden” tapauksessa asia jäi vielä riippumaan toisen tarkoitusperristä, joita koskevat mahdollisuudet Tengström jätti avoimiksi.

Kaikki latteaa kansallistunne oli järkeä painottavalle Hegelille vierasta. Sen sijaan hän puhui oikeusfilosofiassaan kyllä itsenäisyyden puolustamisesta sodassa ja siihen tarvittavasta etiikasta. Kansalaisyhteiskunnan tarkoituksena oli elämän ja omaisuuden suojaaminen, mutta jos itse valtio oli vaarassa, eettisen elämän vaatimukset asettuivat toisin. Silloin tulee ”asettaa vaaralle alttiiksi omaisuutensa ja elämänsä samoin kuin mielipiteensä ja kaikki se, mikä kuuluu luonnostaan elämänpääpiiriin” (§ 324).

Tengström oli täysin omaksunut tämän uhrivalmiuden etiikan ja kertasi sitä Hegelin sanoin: ”Tällä tavoin yksilön etu asetetaan häviäväksi ainekseksi, yksittäisen yksilöllisyyden toteutus asetetaan valtion tunnustamiseen yksilön korkeimmaksi velvoitukseksi, missä yksilöllä on todellisuutensa vapaana järjellisenä olentona. ... Tämä valtion tunnustaminen velvoittavaksi on yksittäisen yksilöllisyyden uhraamista tämän korkeimman yksilöllisyyden pysyvyydelle...” (s. 83)

Preussissa oli toteutettu yleinen asevelvollisuus ja uhrautuminen valtion puolesta olikin Hegelin sanoin ”*yleinen velvollisuus*” (§ 325). Näin myös Tengströmin näkökulmasta: ”...kun valtio sellaisenaan, siis sen itsenäisyys on vaarassa, kutsuu velvollisuus kaikkia sen kansalaisia puolustukseen” (s. 85).

Sodan paragrafissaan Hegel oli ilmaissut kuitenkin myös mielenkiintoisen viittauksen valtion sisäisten laitosten kehittämisen suurimerkityksisyyteen. Sisäiseen suvereenisyyteen haluttomat tai sitä pelänneet kansat olivat joutuneet muiden ikeen alle. Niiden kamppailu riippumattomuutensa puolesta oli menestynyt sitä huonommin, mitä vähemmän ne olivat kyenneet saamaan aikaan ”valtiovallan sisäisesti perustavia laitoksia”. Sen sijaan naapureitaan paljon pienemmät valtiot, joiden ”itsenäisyyden tae ei ole omassa asemahdissa ... ovat kyenneet säilymään sisäisen valtiojärjestyksen ansiosta...” (§ 324).

Hegelin jatkaessa urhoollisuudesta Tengström siirtyikin käsittelemään uudestaan virkamieskuntaa. Ei ollut kysymys pelkästään sodan tilanteesta. Hallinnon muotojen tunnantarkka noudattaminen itsestään, omasta edustaan ja subjektiivisesta mielipiteestään välittämättä oli samaa itsemääräytyvää eettisyyttä kuin itsenäisyyden puolustaminen:

”Sellaiseen pidättäytymiseen kuuluu myös rohkeus, sitkeys, joka varmasti on yhtä kunnioitettavaa kuin se, jota vaaditaan valtion puolustamiseksi vihollisia vastaan. Ulkonaisesti mekaaniselta vaikuttava virkamiehen työ on siten itse asiassa ilmaus

korkeimmasta sisäisestä itsenäisyydestä...” (s. 87)

Valtioiden ulkoinen tunnustuksenanto toisilleen oli pelkästään muodollinen puoli, sillä ”valtion legitimiisyys on olennaisesti *sisäinen asia*” (s. 90).

Valtioiden sopimukset, traktaatit, muodostivat kansainoikeuden perustan. Sopimuksiin sisältyi kuitenkin oikeuden lisäksi aina vääryyden, väärin tekemisen mahdollisuus, minkä vuoksi valtiot olivat keskenään luonnontilassa ”niin kauan kuin kysymykseen ei voi tulla mikään organisaatio tai laitos, joka lopettaisi mahdollisuuden sopimusten rikkomiseen” (s. 91). Hegelillä sellaista ei ollut näköpiirissä eikä Tengströmkään lopulta osannut sanoa muuta kuin että täytyy olla olemassa myös ”korkeampi velvoittavuus, joka suhteessa valtioon muodostaa korkeamman hengen, sellaisen, jossa kaitselmus ilmenee koko maailmanhistorian kulussa” (s. 94).

Taiteessa, uskonnossa ja filosofiassa kehittyi ”ihmiskunnan tietoisuus itsestään” (s. 100). Kaikesta huolimatta maailmanhistoria oli Tengströmin muotoilun mukaan ”korkein vahvistus sille, että Oikea pysyy eli kaiken yksittäisen Oikeuden kestävydestä” (s. 99).

Yksi kansakunta, yksi valtio

Tengströmin valtiotieteen luennot 1830–31 osuivat yksiin eurooppalaisen kuohuntavaiheen kanssa. Suomen kannalta tietysti erityisen merkityksellinen oli toisen Venäjän alaisen maan, Puolan, painekattilan täyttyminen ja sen räjähtäminen kapinaksi. Sen suuri toimi tietysti Suomessa täydellä teholla ja tiedot tihkuivat hitaasti, mutta tihkuivat kuitenkin. Siitä kyllä tultiin pitämään huoli, että tiedot kapinan päättäväisestä nujertamisesta levisivät Suomeen.

Palmén merkitsi päiväkirjaansa yhdeksäs maaliskuuta 1831 kuulleensa ”*bubun puolalaisesta maljasta*”, alleviivattuna. Kolmas kymmenes huhtikuuta hän teki merkinnän yöllisistä venäläiseen pääsiäisen viettoon liittyneistä levottomuuksista, ”tappelu toisella puolen ylioppilaat ja katurahvas, toisella venäläiset”. Venäläisen kirkon ikkuna oli

rikottu, yliopiston rehtori ja muuta virkavaltaa tullut paikalle tilannetta rauhoittamaan. Seurasi merkintä tapahtunutta koskevan tiedon ja siihen liittyvän pelon leviämisestä kaupungissa.³⁴ Vähän myöhemmin Palmén havaitsi, että filosofian opiskelijat kiirehtivät tenttejään peloissaan. Vasta hiljattain Helsinkiin siirretyn tilapäisissä tiloissa toimivan yliopiston lakkauttaminen ei näyttänyt mitenkään mahdolliselta. Sitä ajatellen kysymyksessä oli Suomen todellinen vaaran vuosi. Kuitenkin seitsemäs toukokuuta Palmén mainitsi saaneensa tiedon, että ”yliopistomme jatkuu”. Yhdeksäntoista päivänä hän suoritti vihdoin tenttinsä Tengströmille.

Ymmärsikö Tengström ensinkään, miten aroista asioista hän puhui? Ei hän ollut millään tavoin kokematon untuvikko. Eikä hänen luennoistaan saa sellaista kuvaa, että hän vain olisi toistanut unenkaltaisessa tilassa hegeliläistä mantraa. Varmaan hänelle oli kantautunut tietoja eurooppalaisesta kuohunnasta siinä kuin hänen kollegalleen Hegelille Berliinissä ja ehkä hänen luentonsa olivat hänen Suomessa tarpeelliseksi katsomansa interventio tilanteeseen, rinnasteiset Hegelin samanaikaiselle kirjoitukselle Englannin parlamenttiuudistuksesta, jolla varmasti oli myös kotimainen osoite.

Helsingin ja Pietarin välillä kuohusi loppukeväästä 1831 ylioppilaiden vuoksi ja heidän kuriinpanemisekseen ”puolalaisen maljan” ja pääsiäisaaton vuoksi. Viimeistään tässä vaiheessa Tengströmin on täytynyt ymmärtää, miten heikoille jäille hän oli uskaltanut. On mahdollista, että hänen tässä kuvatut luentonsa valtiotieteestä esitellyssä muodossaan ja laajalle kuulijakunnalle tarkoitettuina jäivät ainutkertaisiksi. Vuodesta 1834 alkaen opettajantyönsä loppuun saakka, vuoteen 1847, hän kyllä taas jatkoi johdattamista Hegelin oikeusfilosofiaan, mutta yksityisillä luennoilla pitemmälle ehjineille. Se ei ollut ristiriidassa hänen omaksumansa kansanvillitsemistä vieroksuvan virkamieskasvattajan aatteensa kanssa.

Ei ole aihetta epäillä, että hän olisi hylännyt katsomuksensa. Painettuun sanaan ne eivät olisi sopineet. Sen sijaan suojaisassa keskustelussa, kuten Lauantaiseuran

toveripiirissä, Tengström ei varmaankaan ole pysynyt vaitonaisena. Esimerkiksi Ruonebergin *Vänrikki Stoolin tarinat* voi nähdä hänen uhrivalmiuden etiikkansa havainnolliseksi kuvitukseksi.³⁵ Voi pitää harkittuna sitä, että Tengström ei maininnut luennoillaan Suomea eikä Venäjää. Niitä ei maininnut myöskään Snellmanin teos valtio-opista eikä sitä paitsi Hegelin oikeusfilosofia tuntenut Preussia, vaikka kaikissa tapauksissa on perusteltua epäillä kirjoittajilla olleen jotain sanottavana omastakin yhteiskunnastaan.

Yliopistohistoriassaan vuonna 1836 Tengström muotoili asian esittämällä, että suomalaiset olivat patriarkalisissakin oloissa alisteisena kansakuntana säilyttäneet kansallisuutensa sekä tulleet omilla toimillaan osallisiksi Euroopan arvostetuimpien kansakuntien sivistyksestä. Siksi suomalaiset osasivat arvostaa onnea kuulua ”suureen valtioon ja sen kautta valtioiden järjestelmään, jossa korkea politiikka ei pelkästään salli, vaan kehottaa tätä pysymään osoitetulle luonteelleen uskollisena sekä juuri siten vastaamaan rajoittuneella paikallaan arvokkaimmin määritystään Kokonaisuudessa ja sitä varten”.³⁶

Vapaampaa puhetta ja myös jo toisenlaisena aikana, yhteiskuntien jälleen liikkuesa, ilmensi hänen kirjeensä Snellmanille 18.1.1848:

”Kansalliset liikkeet kansakuntien piirissä kuuluvat myös minun käsitykseni mukaan Valtioykeyden toteuttamiseen. Yksi kansakunta, Yksi Valtio.” Mutta hän jatkoi: ”...kansallinen Suomalainen kulttuuri ei saavuta nykyistä eettis-uskonnollista askelmaansa korkeampaa ennen kuin se kohottautuu teollisuuteen. Ulkoinen ehto on väestön kasvu, maan viljeleminen, teolliset kosketukset ja kommunikaatiot, sivilisaatio, ymmärryksen viljely, käytännöllinen sivistys. Niiden saavuttamiseksi tarvitaan suojelusvaltaa.”³⁷

Tavoitteen saavuttamiseksi tarvittavasta aikavälisestä ja käytännöllisistä ehdoista saatettiin keskustella, mutta Tengströmin talvena 1830–31 selkein sanoin muotoilema ja ver-

kostoilleen välittämä ajatus valtiollisen itsenäisyyden välttämättömyydestä oli yhteinen lähtökohta. Järkevä ei hänen sanojensa mukaan kuitenkaan tunkeutunut esiin väkivalloin, vaan olemassaolevaa järkeistämällä. Kansakunnan rakentaminen oli hänen oppinsa mukaisesti aina myös valtion rakentamista.

Tengström loi useita opiskelijasukupolvia hegeliläisyyteen johdattaessaan uudenlaista sivistyneistöä ja virkamieskuntaa, jolle modernin valtion sisäisen kehittyneisyyden, yleisen sivistystason, kansalaismielen, säätyvaltiopäivien, perustuslaillisen hallitsemistavan, riippumattoman ja kyvykkään virkamieskunnan sekä etäisempänä asiana valtiollisen itsenäisyyden yhteenkuuluvuus oli opinnoissa sisäistetty perspektiivi. Toiminta yhden puolen hyväksi oli samalla toimintaa toistenkin ja kokonaisuuden hyväksi. Uusi oppi valtiosta asetti nämä päämääräksi, ei pelkäksi välineeksi, ja näin se sai ohjelmallisen merkityksen. Jokaista yksittäistä ainesta vahvistamalla luotiin suurellekin fyysiselle ylivallalle vastuksen tarjoavaa henkistä voimaa, modernin valtion aatteen mukaista ”sisäistä suvereenisuutta” ja sen instituutioita elinkeinonvapaudesta perustuslailliseen monarkiaan.

Utopian toteutuminen

Professori Tengströmin poika Robert saatoi kirjeessään keväältä 1845 kertoa, miten oikeustieteilijä Johan Jakob Nordström piti ”täydelle salille mitä mielenkiintoisimpia luentoja Suomen valtio-oikeudesta ... *ikään kuin hän pubuisi vapaista miehistä koostuvalle kansankokoukselle*”.³⁸ Suomelle nyt löydettyyn omaan valtio-oikeuteen tarvittiin siihenkin yhtenäisyyden luojaksi hegeliläistä valtioaatetta, kuten Lindman ja Jussila ovat esittäneet, ei tosin enää suoraan isä-Tengströmiltä. Robert Tengströmiä hämmästytti luennoissa vain käsittelytapa, ei aihe, joka oli hänelle itsestäänselvyys.

Edellä jatkuvasti lainattu valtiotieteen luentojen muistiinmerkitsijä Johan Philip Palmén puolestaan julkaisi oikeustieteen professorina vuonna 1859 teoksen *Juridisk handbok för medborgerlig bildning*. Siinä hän selvensi konstitutionaalista monarkiaa:

”Perustan monarkin ja kansan molempin puolille oikeuksille tässä muodostaa heidän keskinäinen sopimuksensa, johon kuuluu erityinen asiakirja, jota nimitetään *perustuslaiksi*; ja sen vuoksi valtioita, joissa on sellainen edustuksellinen valtiojärjestys, nimitetään *perustuslailliseksi*.”

Hegeliläiseltä kannalta monarkian tuli olla perustuslain rajoittama, mutta rakentua vanhempaan pohjaan kuin pelkkään yksityisoikeuden tai käytännössä kuvitteellisen kansainoikeuden mukaiseen sopimukseen. Preussin restauraatioideologi von Haller oli esittänyt valtion perustuvan hallitsijan armoon, Ruotsissa romanttinen lääketieteilijä Israel Hwasser oli tulkinnut 1830- ja 1840-luvun vaihteen väittelyssä Suomen synnyn perustuvaksi Porvoon maapäivillä tehtyyn sopimukseen Venäjän keisarin ja Suomen säätyjen välillä, toinen romantikko, nyt jo varsin vakava historioitsija A. I. Arwidsson

34. Tapauksista on kirjoitettu paljon, ks. *Matti Klinge* (1969) *Ylioppilaskunnan historia*. Ensimmäinen osa 1828–1852, 15–21. Tieto Tengströmin samanaikaisista luennoista on vain jäänyt puuttumaan. *E. G. Palménilla* on varmasti ollut muistiinpanot luennoista kässissään, kun hän on kirjoittanut isästään jättiläisteoksen *Till hundraårsminnet af Johan Philip Palmén* (1917), mutta hän on tyytynyt johonkin yrmeään huomautukseen Tengströmistä.

35. ”Kuolema isänmaan ja rakastetun puolesta on vapauden korkein aste, sillä siinä yhdistyy kaikki neljä momenttia, rakkaus, vapaus, valtio ja kuolema.” *Perti Karkama* (1982) *Vapauden muunnelmat*. J. L. Runebergin maailmankatsomus hänen epiikkansa pohjalta, SKS, 156. Runebergilla oli useitakin lähteitä, mutta silti tämä Karkaman tiivistys tavoittaa saman asian, jonka Tengström ilmaisi selkeästi luennoissaan. Ajatus on eräänä huipennuksena Snellmanin teoksessa persoonallisuuden aatteesta. Sotauhmaa ei puolustukselliseen ajatukseen sisällynyt, sillä Suomenhan katsottiin voitaneen itselleen vain sivistyksen voitot ja voivan rakentaa tulevaisuutensaakin vain sellaisten varaan. *Gunnar Tideström* on teoksessaan Runeberg som estetik. Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap (SSLSF CCLXXXV 1941) tavoitellut Tengströmin merkitystä kirjailijalle, mutta jäänyt puolitiehen, koska hän on tuntenut vain Tengströmin professuuriväitöskirjan.

36. *Tengström*, *Chronologiska Förteckningar*, 323.

37. *Snellman*, *Samlade arbeten VI: 1847–1849* (Statsrådets kansli 1996), 703. Tengströmin ja Snellmanin mielipiteenvaihdosta ja sen taustasta lähemmin, ks. *Manninen*, ”...se voitti itselleen vain sivistyksen voitot”, 151–155.

38. Lain. *Lindman*, Johan Jacob Nordström, 115.

taas tuonut esiin myös mahdollisuuden nähdä syntynyt tila keisarin lahjaksi.³⁹

Hegelin, Tengströmin ja heidän välittömien seuraajiansa kannalta yhtä hyvin ”armo” tai ”lahja” kuin ”sopimuskin” olivat riittämättömiä valtion perustukseksi. Hallitsija saattoi pettää ja vetää takaisin ne. Valtion pysyvyyden takaamiseksi tarvittiin omatoimisuuteen perustuvaa ”sisäisen suvereenisuuden” kehitystä. Tähän oli mahdollista liittää selkeä toiminnallinen strategia, jollainen Arwidssonilta puuttui ja joka Hwasserilla oli lääketieteen varaan rakentavana täysin epärealistinen.

Porvoossa vannottu uskollisuudenvala uudelle venäläiselle hallitsijalle oli ollut ajankohtana omaksuttujen luonnon- ja kansainoikeuteen kirjattujen ja Turun Akateмиassakin muun muassa Henrik Gabriel Porthanin opettamien oppien mukainen: kun entinen hallitsija ei aseellisesti pystynyt pitämään herruudessaan jotain aluettaan, väestön tuli omaksuttujen muotojen mukaisesti osoittaa kunnioitustaan ja uskollisuuttaan uudelle.⁴⁰ Ajatus omaa valtiollisuutta luovasta ”sopimuksesta” ei sellaiseen yhteyteen kuulunut.

Aleksanteri II:n uudistusmielisenä aikana siihen saakka vain ajatuksissa sijansa saanut Suomen valtiopäivälämän aloittaminen nähtiin vihdoinkin reaalisesti mahdollisuudeksi. Niissä oloissa Porvoon ”sopimus” muuttui perustuslaillista kehitystä oikeuttavaksi syntykertomukseksi, joka oli kansanomaisesti havainnollistettavissa historiallisessa kirjallisuudessa ja kuvallisin esityksin. Sitä paitsi ajatukselle ”sopimuksesta” oli löydettävissä tukea yleisestä yhteiskuntafilosofisesta kirjallisuudesta. Juuri sellaiseenhan Palmén viittasi lainatussa kohdassa. Mutta sopimuksen uskottiin tapahtuneen myös Suomen todellisessa historiassa. Palveltuuan tärkeäksi nähtyä tehtävää henkisenä aseena yhtenäisvaltiollisesti modernisoituvan Venäjän vastustamisessa ”Porvoon valtiopäivien” ajatuksesta oli vaikea luopua, kunnes Osmo Jussila alisti myytiksi muunnetun tapahtuman oikeutetusti kriittiseen tarkasteluunsa.

Tengström ja Snellman olivat lähteneet liikkeelle toiselta pohjalta. Heidän kannus-

timensa olivat muussa kuin yrityksessä etsiä Venäjänmaan itsevaltaiselta keisarilta jotakin kerrallista vihjettä, lupausta tai sopimusta. Yliopistohistoriassaan Tengström tosin viittasi epämääräisesti suomalaisille esitettyyn ”kehotukseen” pysyä omalle luonteelleen uskollisina, mutta vaikka hän näki retorisen kuvion juuri tuossa yhteydessä ja painetussa sanassa tarpeelliseksi, luonnoissaan hän ei puhunut asiasta. Myös kirjassa koko pääpaino oli eurooppalaisen vaikutusyhteyden esiin tuomisesta huolimatta suomalaisen kansakunnan omatoimisella ja sisältä lähteneellä kehityksellä. Sama korostus säilyi Snellmanilla. Kypsällä iälläänkin hän oli hegeliläisittäin sitä mieltä, että Suomi on itse hankkinut itselleen tuoloin jo lähes täysimittaisiksi katsottavat valtiollisuuden muotonsa.

Historiallisesti perityt perustuslaithan kylä löysi, kun niitä etsi, Kustaa III:n ajalta – ja unohti joitakin niihin sisältyviä määräyksiä, kuten hallitsijalta edellytetyn luterilaisen uskon. Palmén saattoi vuonna 1861 julkaista Suomen Suuriruhtinaskunnan perustuslait, josta tuli ennen näkemätön, kauppiaiden käsistä viety menestysteos. Pohja sellaiseen teokseen kohdistuville odotuksille oli luotu. Muutoinhan kirjan sensaatioimainen menestys ei olisi ollut mahdollinenkaan. Utta konstituutiota Suomi ei tullut saamaan koko Venäjän vallan aikana. Aatteesta tuli kuitenkin Palménin esityksen jälkeen muutamassa vuodessa todellisuutta, hegeliläinen Euroopan vallankumousvuoden 1830–31 utopia valtiopäivistä toteutui Suomessa tarkasti ja vieläpä Hegelin silmissä väikkyneen vanhan Ruotsin esikuvan mukaisesti.

Ja sivistyneistö integroitui Suomessa valtioon, sen keskeiseksi kantajaksi, toisin kuin Preussissa ja Venäjällä, jossa radikalisoitu-

39. Viimeksi mainituista ks. etenkin *Jussila*, Maakunnasta valtioksi, keskeisesti ja useissa kohdin.

40. Tämä sisältyi jo *Samuel Pufendorfin* aivan perusteoksena edellytetyyn *Ex officio*on, luku 16 sodasta ja rauhasta, § 14. Pufendorfin aikalaissaksannoksen sanoin: ”...daß sich der Überwinder dieselben huldigen lasse und er hinwiederum alle fernere Feindseligkeit gegen sie abstelle.” *Samuel Pufendorf*, *Gesammelte Werke* 2, toim. Gerald Hartung (Akademie Verlag 1997), 226.

neet hegeliläiset intellektuellit saattoivat vain muodostaa valtion vastaisen erilliskulttuurin, kohtalokkain seurauksin.⁴¹

Monilla oli joissakin suhteissa samantapaisia perusajatuksia maan tulevaisuudesta, mutta niiden käytännön seuraamukset olivat erilaisia. On ilmeistä, että mikään ryhmä ei Suomessa harkitusti päättänyt ”valita” valtion sisäisen suvereenisuuden lujittamisen strategiaa. Pöytäkirjaa ei toimesta

ole löydettävissä. Asia meni yksinkertaisemmin: kuuluihan professorin päättää, mitä tenteissään edellyttää, esimerkiksi Palménin kaltaisilta ylioppilasnuorukaisilta. ■

41. *Wolfgang Eßbach* (1988) *Die Junghegelianer. Soziologie einer Intellektuellengruppe*, Wilhelm Fink; *Guy Planty-Bonjour* (1974) *Hegel et la pensée philosophique en Russie 1830–1919*, Martinus Nijhoff.